

Максимова О.О. Ідея толерантності у гуманітарних науках / Олена Олександрівна Максимова // Наукові записки: [збірник наукових статей] / М-во освіти і науки України; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; укл.: Л.Л. Макаренко. - К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015.- Вип. 122. – С. 116 – 123.

E-mail: helen.maks23@mail.ru

О.О. Максимова,

кандидат педагогічних наук, в.о. доцента

(Житомирський державний університет ім. Івана Франка)

ІДЕЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ

Анотація: У статті розглянуто етимологію та тлумачення поняття «толерантність» з точки зору різних гуманітарних наук (філософії, соціології, етнополітології, культурології, психології, педагогіки). Здійснена спроба виявити спільні підходи та історично зумовлені зміни у його семантиці та наведений ряд категорій, які розкривають його значення: поблажливість, допустимість, терпимість, прийняття, повага, розуміння, схильність до інших, гнучкість, милосердя, витриманість, стійкість, уміння миритися, рахуватися з іншими. Показано відмінність терміну «терпимість», який часто вживають як синонімічний, від «толерантності». Проаналізовано змістове насичення категорії «толерантність» згідно резолюції Генеральної конференції ЮНЕСКО. Охарактеризована «толерантність» у психолого-педагогічному ракурсі: як мета та результат виховання, яке супроводжується формуванням певних соціальних установок, з одного боку, та як якість особистості, яка виявляється у поведінці і вчинках, з іншого. Розкрито два аспекти толерантності: зовнішній та внутрішній. Визначені засади педагогіки толерантності, що передбачає кропітку працю вчителя над собою.

Ключові слова: толерантність, терпимість, розуміння, прийняття, допустимість, рівність, толерантне суспільство, педагогіка толерантності.

У ХХІ столітті, за умов піднесення значимості виховання самостійного, активного, творчого початку в зростаючій особистості, що є, безумовно, запорукою життєвого успіху, іноді сприйняття і ставлення до іншого як до рівного відсувається на другий план. Однак уміння безконфліктно спілкуватися, взаємодіяти та домовлятися є необхідним для мирного співіснування людей. Тому надзвичайно актуальною є проблема формування толерантної особистості, розпочинаючи з дошкільного віку, коли закладаються базові якості.

Завданням нашої статті є розкрити підходи до розуміння сутності дефініції «толерантність» у гуманітарних науках, з'ясувати її педагогічний зміст, визначити засади педагогіки толерантності.

Осмилення досліджуваної проблеми знаходило відображення ще у працях Герокліта, Сенеки, а пізніше Дж. Локка, Ф.Вольтера, В.Соловйова, П.Флоренського, Н.Бердяєва та ін.

Слід зазначити, що проблемою толерантності опікувались представники наукової когорти філософів, соціологів, етнополітологів, психологів, педагогів. Розглянемо схожі та відмінні моменти у тлумаченні ними досліджуваного поняття.

Етимологія терміна «толерантність» (відлат. *tolerantia*) пов'язана з латинським дієсловом *tolero*, що означає нести, тримати, атакож переносити, зберігати, годувати, залишатися. Початкове значення *tolero* – нести, тримати в руках якусь річ. Отже, те, що ми тримаємо в руках, аби несе, вимагає докладання певних зусиль та вміння виносити, терпіти. Тобто наша витривалість повідношенню до оточуючого середовища, терплячість. З іншого боку, *tolero* означає годувати, харчувати, а спільнокореневе дієслово *tollo* – вважати своєю дитиною, виховувати, плекати, прийняти. Таким чином, дане поняття несе в собі значення вихованості, яка передбачала терплячість, відповідно, певні самообмеження.

Складність дефініції «толерантність» полягає в багатьох відтінках її значення, які обумовлені національними особливостями різних народів, їх історичним минулим. Так, *tolerancia* (іспанською) - здатність визнавати відмінні від своїх власних ідеї або думки; *tolerance* (французькою) - відношення, при якому допускається, що інші можуть думати або діяти інакше, ніж ти сам, повага свободи іншого, його думки, поведінки, політичних та релігійних поглядів; *tolerance* (англійською) - готовність бути терпимим, поблажливим, допустимим; *kuanrong* (китайською) - дозволяти, приймати, бути по відношенню до інших великодушним; *tasamul'* (арабською) - прощення, поблажливості, м'якості, милосердя, співчуття, прихильності, терпіння, схильності до інших; терпимість (російською) - здатність терпіти щось або когось, бути витриманим, витривалим, стійким, уміти миритися з існуванням чого-небудь, кого-небудь, рахуватися з думкою інших, бути поблажливим.

Історично поняття «толерантність» бере свій початок з епохи релігійних воєн і виражає компроміс, на який повинні були піти католики та протестанти після того, як стало зрозуміло, що жодна сторона не отримає остаточної повної перемоги. Французький філософ-просвітитель Вольтер у своєму «Трактаті про віротерпимість» (1763) яскраво демонструє, як релігії, що за своєю суттю є милосердними, руйнуються забобонами і нетерпимістю. На його думку, всі віросповідання мають право на існування, і цілком абсурдним є переконання, що всі люди повинні однаково думати про абстрактні предмети [1, с. 136-144]. В результаті його діяльності та інших філософів толерантність була визнана загальною цінністю і основоположним компонентом миру та згоди між релігіями, народами та різними соціальними угрупованнями. Наслідками ж дефіциту толерантності ставали кровопролитні війни, встановлення тоталітарних режимів, масові вбивства мирного населення, що призводило до ескалації насильства.

У вікіпедії толерантність (від лат. *tolerantia* – терпіння) означається як ослаблення чи відсутність можливості реакції на який-небудь несприятливий фактор в результаті зниження чутливості до його впливу. Також відмічається, що на індивідуальному рівні – це здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, особливості поведінки та способу життя інших. Тут же зустрічаємо міркування, що терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань є умовою стабільності та єдності суспільств, особливо тих, які не є гомогенними ні у релігійному, ні в етнічному, ні в інших соціальних вимірах.

Згідно з визначенням Філософського енциклопедичного словника толерантність - терпимість до іншого роду поглядів, звичаїв, звичок. Толерантність необхідна по відношенню до особливостей різних народів, націй і релігій. Вона є ознакою впевненості в собі і усвідомлення надійності своїх власних позицій, ознакою відкритої для всіх ідейної течії, яка не боїться порівняння з іншими точками зору і не уникає духовної конкуренції. Таким чином, констатуємо вживання понять «толерантність» та «терпимість» як синонімічних.

Та, на відміну від «терпимості» (терпіти - не протидіяти, не скаржитись, покірливо переносити, зносити щось тяжке, важке, неприємне), толерантність - готовність приймати поведінку і переконання, які відрізняються від власних, навіть якщо ви не погоджуєтеся або не схвалюєте їх. Тобто, якщо людина змушена щось терпіти, вона робить над собою зусилля, це натиск на себе. Якщо ж особистість готова до сприйняття точки зору іншого, що відрізняється від її власної, усвідомлюючи, що інша думка має таке ж право на існування, як і її власна, то це відбувається безвідносно до руйнації її особистості.

На думку французького філософа М.Конша, толерантним можна вважати суспільство, в якому панує інтелектуальна свобода і абсолютна терпимість до будь-якої думки. Толерантність - «... це взаємна свобода, яку люди використовують, щоб вірити і говорити те, що їм здається істиною, таким чином, що вислів кожним своїх вірувань і думок не несе ніякого насильства» [6]. Толерантність включає повагу людської гідності, яка не допускає розгляду людини в якості засобу.

Філософ, культуролог О.П.Садокін обґрунтував толерантність як повагу і визнання рівності, відмову від домінування насильства, визнання багатомірності і різноманітності людської культури, норм поведінки, відмову від зведення цього різноманіття до однаковості або переважання будь-якої однієї точки зору [5].

Оскільки поняття «толерантність» неоднозначне, щодо нього у науковому колі точаться дискусії. Зачасту виникає питання міри толерантності у різних ситуаціях, наскільки вона допустима та виправдана.

У соціології цим терміном позначають терпимість до іншого світогляду, способу життя, поведінки і звичаїв. Толерантність не рівносильна байдужості. Вона не означає також прийняття іншого світогляду або способу життя, вона полягає в наданні іншим права жити відповідно до власного світогляду. Толерантність може існувати тільки в тих випадках, коли людина намагається подивитися на ситуацію очима іншого.

Словник з політології наступним чином визначає толерантність: здатність особистості або суспільства ставитися неупереджено до думки групи, що відрізняється від поширених стереотипів. При цьому слід відрізняти терпимість внутрішньогрупову, коли нетрадиційну думку представлено суб'єктом, що належить до групи, і екстрагрупову, коли думка висловлена «стороннім». Терпимість сприяє досягненню взаєморозуміння і узгодженості в діях без застосування тиску, примусу. Терпимість не тільки пом'якшує суперечності, а й висловлює надію на поліпшення відносин між людьми.

Американський соціолог, політолог Р. Інглхарт говорить про зв'язок толерантності із рівнем матеріального добробуту, відповідно з економічним прогресом та типом культури. Вона, на його думку, залежить від того, до якої культури ближче суспільство: до «традиційної», чи до «секулярно-раціональної». Суспільствам першого типу культури властиві «цінності виживання», неповага до етнічного рівноправ'я, рівності статей, низький рівень міжособистісної довіри, нетерпимість до інакомислячих; для спільнот з культурою другого типу характерні «цінності самовираження», тому їм у більшій мірі притаманна толерантність [3].

1. Звернемося до визначення «толерантності», затвердженого на конференції ЮНЕСКО у 1995 р.: цінність і соціальна норма громадянського суспільства, що виявляється у праві всіх індивідів громадянського суспільства бути різними, забезпеченні стійкої гармонії між різними конфесіями, політичними, етнічними та іншими соціальними групами, повазі до різноманітності різних світових культур, цивілізацій і народів, готовності до розуміння і співпраці з людьми, що розрізняються по зовнішності, мові, переконанням, звичаям і віруванням. Отже, толерантність репрезентується як норма цивілізованого суспільства. Саме стаття 1 «Декларації принципів толерантності», затвердженої резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16.11 1995 присвячена тлумаченню досліджуваного поняття. Згідно з цим документом толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів прояву людської індивідуальності. Її сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань. Толерантність – це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність визнається чесною, яка робить можливим досягнення миру і сприяє зміні культури в ім'я культури миру. Оговорюється, що толерантність – це не поступка, поблажливість чи потурання. Це, насамперед, активне ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність означає відмову від догматизму, від абсолютизації істини і затверджує норми, встановлені міжнародними правовими актами в галузі прав людини. Прояв толерантності, який співзвучний повазі прав людини, не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням. Це означає, що кожен вільний дотримуватися своїх переконань визнає таке ж право за іншими, адже

люди за своєю природою розрізняються за зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою, цінностями, при цьому мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Толерантність передбачає і те, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим.

Таким чином, ЮНЕСКО у змісті «толерантності» передбачає особисту свободу індивіда та поцінування прав та свобод людини. Толерантність означає активну позицію людини, а не пасивно-терпиме ставлення до навколишніх подій, тобто толерантна людина не повинна бути терпима до всього, наприклад до порушення прав людини чи маніпуляцій та спекуляцій. Те, що порушує загальнолюдську мораль, не повинно сприйматись толерантно.

Звернемось до розкриття терміну «толерантність» у психолого-педагогічних науках. Відомий психолог О.Г.Асмолов розглядає це поняття з різних ракурсів. Так, в історико-еволюційному процесі вона виступає як норма сталості, що визначає діапазон збереження розмаїття популяцій і суспільств у дійсності, що змінюється. У еволюційно-біологічному плані в основі толерантності лежить уявлення про «норму реакції» (тобто допустимий діапазон варіантів реагування), який властивий тому чи іншому виду, що не порушує його генотип. В етичному контексті суть толерантності у піднесенні цінності різних індивідуальних особливостей, переваг, доброчинностей людини, що відрізняє її від іншої особистості і, таким чином, забезпечує розмаїття та багатство людства як виду популяції. Отже, толерантність виступає як умова збереження різноманітності, права на відмінність, несхожість, інаковість. У політичному розрізі толерантність виступає як готовність влади допускати плюралізм думок у суспільстві і навіть у своїх лавах, дозволяти діяльність опозиції (в рамках конституції), приймати гідно поразку на політичній арені [4, с. 5-6]. Отже, нюанси розуміння даного поняття мають місце в залежності від вживаної сфери.

Аналізуючи семантику досліджуваного поняття, О.Г.Асмолов виокремлює 3 значення: 1) стійкість, виносливість; 2) терпимість; 3) допустиме відхилення [4, с.6].

У подальшому тексті автор вживає поняття толерантність як стійкість до конфліктів у поліетнічному міжкультурному суспільстві. Відомий вчений висловлюється за те, що пошук компромісів у розмаїтті культур і народів рухає прогрес людства з не меншою енергією, ніж конфлікт, у тому числі класів, націй. Тому позицією психологів та педагогів, що працюють з підростаючим поколінням, має бути позиція соціального конструювання толерантності як норми сучасного суспільства.

У психології толерантність розглядається з позиції формування особистості, її світоглядних позицій, цінностей, життєвих настанов, у педагогіці – з точки зору виховання. Таким чином, з одного боку, толерантність – це мета та результат виховання, яке супроводжується формуванням певних соціальних установок, а з іншого – якість особистості, яка виявляється у поведінці і вчинках. Її можна протиставити авторитаризму та стереотипності. Толерантність важлива для успішної адаптації до нових неочікуваних умов. Люди, які не володіють толерантністю, виявляють категоричність, виявляються нездатними до змін.

Психолог Н.А.Буравльова виокремлює два аспекти толерантності:

- зовнішня толерантність (до інших) - переконання, що вони можуть мати свою позицію, здатні бачити речі з інших (різних) точок зору, з урахуванням різних факторів;
- внутрішня толерантність (як гнучкість, як ставлення до невизначеності, ризику, стресу) - здатність до прийняття рішень і роздумів над проблемою, навіть якщо не відомі всі факти і можливі наслідки.

Педагог Глебкін В.В. у праці «На шляху до толерантної свідомості» вказує на основну установку толерантної свідомості, що полягає у сприйнятті самого себе як недосконалої істоти, відкритої для досвіду іншого, істоти, для якої цей досвід є одним із визначальних моментів усвідомлення своєї цілісності [4, с. 9]. Оскільки у педагогіці процес виховання розуміється як взаємодія, а не дія вихователя над вихованцем, то він

передбачає прояв толерантності, уміння дозволити дитині виявляти свободу в розумних межах і мислити, мати власну позицію і не боятись її оприлюднювати. Педагогікатолерантностіпередбачає:

- розвитокнавичокспостережливості, здатностідо самоаналізу, самопізнання; навичок веденняпозитивноговнутрішньогодіалогуз самимсобою;
- розвиткумільпізнанняіншихлюдей, аналізситуації, обстановкив сім'ї, класі, групі, колективі;
- здійсненнякорекціїсамооцінки;
- формування таких професійнозначущихякостей, якempatіята рефлексія, що сприяютьтолерантномуспілкуванню;
- розвитокемоційноїстійкостівскладнихжиттєвихситуаціях;
- освоєнняспособівсаморегуляціїіреагуваннянанетерпимість.

Розглянувши семантику поняття «толерантність», відтінки значення досліджуваного поняття у різних народів, у різні проміжки часу, висновуємо про його спільні характеристики: толерантність віддзеркалює інтуїтивне сприйняття єдності людства, взаємозалежності всіх від кожного і навпаки, і складається з поваги прав іншого, в тому числі права бути іншим, а також в утриманні від скоєння шкоди, оскільки шкода, що завдається іншому, є шкодою для всіх і для самого себе. В ідеалі, толерантність захищає свободу кожного, забезпечуючи право діяти в межах не забороненого, водночас позначаючи межі, за якими починається свобода інших. В основі толерантного ставлення лежить визнання суб'єктності іншого, свободи вибору та права на реалізацію власних інтересів.

Тому під толерантністю розуміємо повагу і визнання рівності, відмову від домінування та насилля, визнання багатогранності людської культури, норм, вірувань; відмову від зведення цього розмаїття до однаковості чи переваги якоїсь однієї точки зору. Кожна особистість має право на свою думку, свої цінності, свої інтереси, які повинна відстоювати і захищати, але при цьому з повагою ставитись до позицій та цінностей інших.

Використана література:

1. Вольтер. Философские трактаты и диалоги / Франсуа-Мари Аруэ Вольтер. - М.: Эксмо, 2005. – 428 с.
2. Дробизева Л.М. Толерантность и рост этнического самосознания: пределы совместимости // Толерантность и согласие: материалы междунар конф. «Толерантность, взаимопонимание и согласие. - М.: ИЭА РАН, 1997.- С. 61 – 69.
3. Инглхарт Р.Ф. Модернизация, культурные изменения и демократия / Рональд Франклин Инглхарт. - М.: Новое издательство, 2011. - 464 с.
4. На пути к толерантному сознанию / Отв. Ред А.Г.Асмолов.- М.: Смысл, 2000. - 255 с.
5. Садохин А.П. Толерантное сознание: сущность и особенности / А.П.Садохин // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч. - метод.ст. / Ответственный редактор С.К.Бондырева. - М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2002. - С. 20-30.
6. ConcheM. Latolerancefrancaiseetsasignificationuniverselle // Documentdetravailpourle 19 Congresmondialdephilosophic. (Moscou 22—28 aout. 1993. UNESCO division de la philosophic de l etique Paris aout. - 1993. - P.77

Транслітерована література:

1. Volter. Filosofskie traktaty i dialogi / Fransua-Mari Arue Volter. - М.: Eksmo, 2005. – 428 s.
2. Drobizheva L.M. Tolerantnost i rost etnicheskogo samosoznaniya: predelyi sovместimosti // Tolerantnost i soglasie: materialyi mezhdunar konf. «Tolerantnost, vzaimoponimanie i soglasie. - М.: IEA RAN, 1997.- S. 61 – 69.

3. Inghard R.F. Modernizatsiya, kulturnye izmeneniya i demokratiya / Ronald Franklin Inghard. - M.: Novoe izdatelstvo, 2011. - 464 s.

4. Na puti k tolerantnomu soznaniyu / Otv. Red A.G.Asmolov.- M.: Smyisl, 2000. - 255 s.

5. Sadohin A.P. Tolerantnoe soznanie: suschnost i osobennosti / A.P.Sadohin // Tolerantnoe soznanie i formirovanie tolerantnyih otnosheniy (teoriya i praktika): Sb. nauch. - metod. st. / Otvetstvennyy redaktor S.K.Bondyireva. - M.: Izdatelstvo Moskovskogo psikhologo-sotsialnogo instituta; Voronezh: Izdatelstvo NPO «MODEK», 2002. - S. 20-30.

6. Conche M. La tolerance francaise et sa signification universelle // Document de travail pour le 19 Congres mondial de philosophic. (Moscou 22—28 aout. 1993. UNESCO division de la philosophic de l'etique Paris aout. - 1993. - P.77

Максимова Е.А. Идея толерантности в гуманитарных науках

В статье рассмотрены этимология и толкование понятия «толерантность» с точки зрения различных гуманитарных наук (философии, социологии, этнополитологии, культурологии, психологии, педагогики). Осуществлена попытка выявить общие подходы и исторически обусловленные изменения в его семантике и приведен ряд категорий, раскрывающих его значение: снисходительность, допустимость, терпимость, принятие, уважение, понимание, склонность к другим, гибкость, милосердие, выдержанность, стойкость, умение мириться, считаться с другими. Показано отличие термина «терпимость», который часто употребляют как синонимический, от «толерантности». Проанализировано содержательное насыщение категории «толерантность» в соответствии с резолюцией Генеральной конференции ЮНЕСКО. Охарактеризована «толерантность» в психолого-педагогическом ракурсе: как цель и результат воспитания, которое сопровождается формированием определенных социальных установок, с одной стороны, и как качество личности, которое проявляется в поведении и поступках, с другой. Раскрыто два аспекта толерантности: внешний и внутренний. Определены принципы педагогики толерантности, предусматривающей кропотливый труд учителя над собой.

Ключевые слова: толерантность, терпимость, понимание, принятие, допустимость, равенство, толерантное общество, педагогика толерантности.

Maksimova E.A. The idea of tolerance in the humanities

The paper considers the etymology and interpretation of "tolerance" in terms of various humanities (philosophy, sociology, Ethnopolitology, cultural studies, psychology, pedagogy). An attempt to identify common approaches and historically due to changes in its semantics and presented a number of categories that reveal its meaning: indulgence, admissibility, tolerance, acceptance, respect, understanding, susceptibility to others, flexibility, compassion, consistency, stability, ability to accept, ignore with others. The difference in the term "tolerance" is often used as synonymous, the "tolerance." Analyzed semantic saturation category "tolerance" in accordance with resolutions of the General Conference of UNESCO. "Tolerance" in psychological and pedagogical perspective are characterized in: as a goal and result of education, which is accompanied by the formation of certain attitudes on the one hand and a quality person, manifested in the behavior and actions of the other. Tolerance reveals two aspects: external and internal. Defined principles of tolerance pedagogy that involves hard work of a teacher.

Key words: tolerance, understanding, acceptance, admissibility, equality and tolerant society, teaching tolerance.